

24. Spravka o rabote organov sotsialnogo obespecheniya Chernigovskoy oblasti po naznacheniyu i vyiplate gosudarstvennyih pensiy, TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1588, ark.12.

25. Telegramma Predsedatelya VTSSPS V. V. Grishina Predsedatelyu Ukrsovprofa, TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1400, ark. 33.

26. O rabote organov sotsialnogo obespecheniya Chernigovskoy oblasti po naznacheniyu i vyiplate pensiy. Postanovlenie Prezidiuma Ukrainskogo respublikanskogo soveta professionalnyih soyuzov ot 20 fevralya 1957 g., TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 1400, ark. 41–44.

27. Spravka o rabote organov sotsialnogo obespecheniya Nikolaevskoy oblasti po naznacheniyu pensiy i obslujivaniyu pensionerov ot 15 avgusta 1959 g., TSDAVO Ukraïni, f. 2605, op. 8, spr. 2237, ark. 1.

28. Polojenie o poryadke naznacheniya i vyiplaty gosudarstvennyih pensiy. Utverjdeno Postanovleniem Soveta Ministrov SSSR ot 4 avgusta 1956 g. № 1044. URL: docs.ctnd.ru

29. O rasshireniya uchastiya profsoyuzov v reshenii voprosov pensionnogo obespecheniya rabochih i slujaschih. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR i VTSSPS ot 2 yanvarya 1962, 2. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5769.htm

30. Polojenie o komissii po pensionnyim voprosam. Utverjdeno Prezidiumom VTSSPS 5 yanvarya 1962 g. (1963), Spravochnik profsoyuznogo rabotnika, Moscow: Profizdat, 314–316.

УДК 007:97(477.62) «1960/1970»

ВИРОБНИЧА КУЛЬТУРА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ РОБІТНИКІВ: МАШИНОБУДІВНИКИ ДОНБАСУ У 1960–1970-х рр.

Остапчук Олена

У статті досліджується виробниче повсякдення інженерно-технічних робітників у 1960–1970-х рр. на матеріалах машинобудування Донбасу. Робота базується на аналізі архівних документів, що зберігаються у фондах ЦДАВОВ України, ЦДАГО України, Державного архіву Донецької області. Метою статті визначено розгляд та аналіз змін у виробничій культурі інженерно-технічних працівників машинобудування, які відбувалися в 1960–1970-ті рр. У цей період спостерігаються позитивні зрушення в бік професійного зростання інженерно-технічного корпусу та інтенсивне впровадження у вироб-

ництво творчих ініціатив ІТП у вигляді технічних нововведень, винаходів і раціоналізаторських пропозицій, що, безумовно, поліщило стан організаційно-технічного керівництва галузю. Проте, у питаннях виробничої діяльності залишалось безліч проблем, як-то: робота багатьох інженерів і техніків на робітничих місцях, диспропорція між низькою зарплатнею та високим рівнем виробничої відповідальності, плінність дипломованих фахівців, незадовільні житлово-побутові умови, адміністративний тиск. Робиться висновок про суперечливість змін, які відбувалися у виробничій культурі машинобудівників, і визначаються їхні можливі причини, що призвели до поступової девальвації статусу інженерної праці у наступні роки.

Ключові слова: машинобудування, Донбас, інженерно-технічні працівники, виробнича культура.

Починаючи з ХХ ст., процес розвитку людства відзначається високим рівнем стандартизації усіх сфер буття як суспільства, так і окремого індивіда. Згідно з концепцією хвилі Е. Тоффлера, життя людини уніфікується та регламентується в основному в трьох площинах: праця, житло, дозвілля [23]. Тобто умовно, щоденні практики людини-трударя – це співвідношення нормованого робочого часу та часу, проведеного за межами фабрики або заводу. Вивчення конкретики виробничого повсякдення робітників та її реконструкція є актуальним питанням. До того ж, зміни в історіографічних підходах, нові моделі історичного пізнання дають змогу наново переосмислити та прочитати робітничу історію.

Виробниче повсякдення інженерно-технічних кадрів машинобудування Донбасу у 60–70-ті рр. ХХ ст. не набуло достатнього висвітлення в історіографії. Радянська історіографія акцентувала увагу на домінуючому статусі робітничого класу у виробничих процесах, що призводило до штучного пониження ролі та значення інженерної праці, формування стереотипних уявлень. Вивчення проблем виробничої культури інженерно-технічних працівників мало, головним чином, фрагментарний характер, увага зосереджувалася на діяльності партійних організацій у цій сфері. Здобутки української історіографії в цьому питанні стосуються переважно 1920–1930-х рр., натомість, період «розвинутого соціалізму» вивчений недостатньо. Праці З. Г. Лихолобової, в яких на основі широкого джерельного матеріалу подана всебічна картина діяльності інженерно-технічних робітників у вугільній галузі Донбасу, на нашу думку, можуть бути застосовані під час вивчення аналогічних проблем у машинобудуванні [3]. Цікавим є дослідження А. В. Буждежана, який вивчав проблеми виробничої діяльності ІТП металургійної промисловості регіону [1].

У центрі уваги представлено дослідження є інженерно-технічні спеціалісти машинобудування Донбасу в 1960–1970-х рр., їхня виробнича культура. Вибір зазначеної тематики можна пояснити таким чином. По-перше, звертаючись до висновків О. Коляструк про те, що портрет робітництва не вичерпується нав'язаною державою канонічною тріадою: «виробничий героїзм–партійна свідомість–профспілковий колективізм», можна стверджувати, що інженерно-технічна інтелігенція також була заручником цього ідеологічного конструкту й потребує звільнення від стереотипного сприйняття [21, 9]. По-друге, машинобудування – це промисловий сегмент, який характеризується складністю, різноманітністю та унікальністю виробничих процесів і технологій, тому значення набуває проблема реконструкції антропологічного портрету тих, чії професійні та особистісні якості є чинником ефективного розвитку галузі та їхніх виробничих практик. По-третє, цікавим є не тільки хронологічний відрізок 1960–1970-ті рр., коли, за влучним виразом дослідників В. Михайлина та Г. Беляєвої, «особистий професіоналізм, помножений на особистий ентузіазм, стають фірмовим знаком епохи», а і можливість простежити, чи був він (не)втілений на практиці [2].

Метою запропонованої статті є аналіз змін у виробничій культурі інженерно-технічних працівників машинобудування Донбасу, які відбувалися в 1960–1970-ті рр.

Джерельну базу дослідження становлять документи, що зберігаються в архівних фондах Міністерства економіки України 1921–1999 (Ф-337), Української республіканської ради професійних спілок (Укрпрофрада), м. Київ 1919–1990 (Ф. Р-2605) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991) (Ф. 1) Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Старокраматорського машинобудівного заводу (Ф. Р-2673), Горлівського машинобудівного заводу (Ф. Р-3873), Новокраматорського машинобудівного заводу (Ф. Р-4804), Жданівського заводу важкого машинобудування (Ф. Р-5897) Державного архіву Донецької області.

На початку 1960-х рр. з особливою гостротою постала проблема укомплектованості машинобудівних підприємств регіону інженерно-технічними кадрами. Розширення виробничих потужностей і прискорення темпів технічного прогресу потребували якнайшвидшого вирішення цього питання. Так, на Горлівському машзаводі проблема забезпечення в дипломованих фахівцях стояла вкрай гостро: в 1965 р. потреба в кадрах складала 60 осіб, натомість завод централізовано отримав лише 19 інженерів, у 1966 р. – 52 і 24, а в 1967 р. – 77 і 21 відповідно [10, 5]. Аналогічна ситуація склалась на багатьох машино-

будівних підприємствах Донбасу. Але через брак кадрів з відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем на підприємствах ці посади часто обіймали практики – особи, які не отримали відповідної освіти, проте мали певний досвід роботи у цій сфері. При цьому чисельність практиків була значною, хоча треба зазначити, що їхня кількість у машинобудуванні була нижчою, порівняно з вугільною та металургійною галузями. У січні 1963 р. на Новокраматорському машинобудівному заводі (НКМЗ) при загальній кількості працівників 29 571 нараховувалося тільки 5 475 робітників інженерно-технічної служби, з яких 1 199 становили практики, а з них лише 453 особи на той час підвищували кваліфікацію [12, 19]. Така ж ситуація спостерігалась і на менших підприємствах. Так, на Жданівському заводі важкого машинобудування (нині – «Азовмаш»), який був створений у 1958 р., в січні 1960 р. працював 831 інженер, 1 320 техніків і 572 практики (21 %) [14, 1]. На Горлівському машинобудівному заводі в 1966 р. кількість ІТП становила: 281 інженер, 706 техніків і 570 практиків, з яких тільки 7 підвищували кваліфікацію, 223 мали загальну середню освіту, 329 – неповну середню освіту, а 11 – початкову [9, 1]. Практики обіймали, головним чином, посади середньої ланки – начальників змін і дільниць, майстрів основних виробничих і допоміжних цехів. Проте окремі практики обіймали й більш високі посади. Так, у 1963 р. на НКМЗ практиками були 85 інженерів і 96 інженерів-конструкторів, а в 1965 р. – 111 та 100 відповідно [12, 19; 13, 1].

Розширення напрямів підготовки інженерно-технічних кадрів як через спеціальні навчальні заклади, так і через мережу спеціалізованих курсів і заводських шкіл мало своїм наслідком неухильне зростання чисельності працівників з вищою і середньою спеціальною освітою на підприємствах машинобудування. На виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 04.11.1960 р. № 1806 було заплановано в 1961 р. підготувати 20 875 тис. інженерів і 19 705 техніків, а в 1962 р. – 26 475 інженерів і 24 710 техніків [25, 1]. Уже наприкінці 1960-х – на поч. 1970-х рр. відбувається значне покращення якісного складу інженерно-технічного потенціалу регіону. Так, за період 1968–1976 рр. чисельність робітників з вищою освітою в машинобудуванні збільшилась в апараті управління в середньому на 52 %, в лінійному персоналі – на 77 %, в той же час кількість практиків зменшилась в апараті управління в 2,4 раза, в лінійному персоналі – в 3,5 раза, а на деяких ділянках управління практики були повністю замінені [22, 161]. Крім того, практики, які закінчували навчання, переходили до розряду дипломованих спеціалістів. Треба зазначити, що ці процеси не були проявом якихось особливих регіональних умов, навпаки, вони виступали складовою тенденцій, притаманних розвитку всієї промислової республіки.

Таблиця 1

Чисельність інженерно-технічних спеціалістів, які працювали на робітничих місцях на Жданівському заводі тяжкого машинобудування в 1961–1970 рр. [15, 3; 16, 4-5; 17, 10; 18, 4]

	1961	1963	1965	1970
Інженери	17	14	7	15
Техніки	210	188	277	801

1960–1970-ті рр. також стали періодом справжнього «буму» технічних нововведень, винаходів і раціоналізаторських ініціатив машинобудівників, коли розширилися можливості проведення інженерами і техніками плідного творчого пошуку, використання ними своїх знань та професійних здібностей. Звіти підприємств у цей час рясніють цифрами про велику кількість винаходів і пропозицій, які були впроваджені у виробництво і запатентовані, їхній економічний ефект і присвоєння цій продукції знаку якості. Проте у питаннях виробничої діяльності ІТР залишалось безліч проблем. Паралельно із насиченням підприємств машинобудування дипломованими фахівцями відбувалося збільшення кількості інженерно-технічних працівників, що працювали на робітничих місцях. Дані Табл. 1 добре ілюструють стан, який був типовим для багатьох заводів регіону.

Серед основних причин такої ситуації, яка фігурувала і в офіційних заводських звітах, називається диспропорція між заробітною платнею дипломованого фахівця та робітника з різницею в 1,5–2 руб. та рівнем виробничої відповідальності [15, 3]. Непоодинокими були випадки, коли людина в першу зміну працювала як ІТП, а в другу ставала за робітничий станок [19]. У 1971 р. на Жданівському заводі на робітничих місцях працювало 1 074 техніки, з яких 512 працювали на цих посадах вже понад три роки [19, 6].

Безперечно, суттєве покращення якісного складу інженерно-технічних працівників машинобудівництва Донбасу мало сприятливі наслідки для галузі регіону. Однак робота багатьох інженерів і техніків на робітничих місцях призводила до падіння статусу інженерно-технічної праці в цілому. Відсутність достатніх можливостей для адекватної і повної самореалізації ставала однією з причин високої плинності дипломованих фахівців. Так, статистичні дані звітів Старокраматорського машинобудівного заводу промовисто свідчать про цю серйозну проблему (Табл. 2).

**Плинність інженерно-технічних спеціалістів
на Старокраматорському машинобудівному заводі в 1966–1970 рр.
[5, 10; 6, 2; 7, 1–2]**

Роки	Прийнято	Звільнено
1966	62	127
1967	61	76
1968	76	152
1969	64	101
1970	51	81

Аналіз причин плинності кадрів на заводі також вказував на те, що значна частина спеціалістів звільнювалась через недостатній рівень зарплатні, брак житла і погані житлово-побутові умови та незадовільні умови праці. У звіті зазначалося: «...большая текучесть кадров объясняется низкой зарплатой. Каждое заявление на увольнение рассматривалось на профкоме, после некоторые оставались работать на заводе. Также большой процент увольняется из-за отсутствия жилплощади: если до 1964 г. завод получал около 3 000 м², то с 1964 г. завод получал по 1 000 м² в год, тогда как в списках в очереди на получение жилья состоит 993 человека» [5, 5]. З аналогічними проблемами стикались і інші підприємства. В 1964 р. адміністрація Жданівського машзаводу звернулася до Держплану з проханням про включення в план будівництва для заводу житлової площі в 25 тис. м² і двох гуртожитків, тому що «на заводі склались виключно тяжкі житлові умови, в черзі на житло перебувало 2 710 сімей, молодих спеціалістів – 98 сімей, молодих робітників – 950 чол., а на розселення – 1 752 чол.» [29, 52–53]. Ситуація не змінилась і в наступні роки, проблема з плинністю фахового потенціалу машинобудівництва Донбасу залишилась невирішеною.

Ефективність роботи інженерно-технічного корпусу також залежить від можливості приймати самостійні рішення, виявляти ініціативу, працювати на перспективу. Надмірна централізація управління значно утруднювала, а іноді й взагалі робила неможливим такий порядок дій. Так, аналізуючи труднощі розвитку промисловості, у своєму виступі голова Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшко, що відбувся 12 квітня 1973 р., відверто вимагав ще більшого посилення нагляду за підприємствами з боку республіканських міністерств і відомств [27, 41–42].

Не сприяв активізації виробничої діяльності ТПП і постійний адміністративний тиск на них, винесення чисельних доган, адміністративних стягнень. На Горлівському машзаводі, наприклад, у 1974 р. було зафіксовано 104 випад-

ки депрем'ювання і 22 дисциплінарні стягнення спеціалістів, а в 1975 р. – 74 та 41 відповідно. Також на підприємстві тільки працівникам відділу технічного контролю (ВТК) було виписано в 1974 р. 405 попереджень, а в 1975 р. – 785 [11, 7–8]. Застосування подібних методів не створювало умов для стабільності у роботі і не завжди приносило очікуваний позитивний ефект.

Можливість здійснювати повноцінну діяльність утруднювало те, що інженерно-технічні працівники змушені були витрачати свій робочий час на проведення і відвідування численних партійних засідань, виконання різних громадських доручень. У звітах заводських парткомів досить часто зустрічаємо нарікання на відсутність інженерно-технічних працівників на партійних засіданнях: «головний металург заводу (йдеться про НКМЗ) тов. Фіксен відірвався від парторганізації. З 24 проведених засідань партбюро був присутній тільки на 6. А з 13 проведених партійних зібрань був присутній тільки на 6, в т. ч. був відсутній на 4-х останніх», хоча, зрозуміло, що в цей час інженер чи технік знаходився на робочому місці та вирішував саме виробничі питання [28, 91]. А головний енергетик Донецького машинобудівного заводу, який 12 жовтня 1970 р. чергував на заводі, повинен був у той вечір також очолити рейд народних дружинників у робітничому селищі, тобто одночасно перебувати і на заводі, і на рейді [4, 4].

Непоодинокими були випадки втручання в особисте життя. Так, інженер бюро гірничо-металургійного обладнання СКМЗ І. Савченко в лютому 1962 р. одружився, але в квітні вирішив розірвати шлюб через те, що дружина приховала факт наявності у неї захворювання на туберкульоз. Актив бюро перевірів факти у лікарів і вказав І. Савченку на помилковість його дій. Але той не зважав на рішення колективу стосовно його долі, тому були опубліковані викриваючі статті у заводській та місцевій газетах і скликані загальні збори з метою публічного засудження. Інженер, «восприняв живое участие коллектива, как личную обиду», звільнився [26, 23–24]

Через ці негативні чинники в другій половині 1970-х рр. значна частина спеціалістів, які звільнялись, вказувала як причину незадоволення професією. На Старокраматорському машзаводі в 1976 р. було зафіксовано 32 такі випадки, а в 1977 р. – вже 101 [8, 1].

У чому ж була причина цього незадоволення і чи достатньо було тільки трудового ентузіазму мас, до підвищення якого апелювала влада, для поліпшення ситуації? Можливо, пояснити стан речей, що склався, дозволяє думка про те, що трудова етика в питанні ставлення до праці в 1960–1970-ті рр. знає кардинальних змін. Як зауважує В. С. Тяжельнікова: «Загальний контекст радянської повсякденності тих років, коли люди отримували першу квартиру,

обзадовилися предметами побуту, були зосереджені на особистих, сімейних інтересах, входив в протиріччя із закликами до «комуністичної праці». У гаслах перетворити «працю на найпершу життєву потребу» люди вбачали чергову спробу держави вирішити свої проблеми за їх рахунок» [24]. Дозволимо припустити, що революція споживання все ж таки приймала професіоналізм як такий, але протестувала проти ентузіазму, як уже «незрозумілого» та непотрібного або змінювала його змістовне наповнення. Радянські люди працювали, «навчившись бути і героями, що жили всередині радянських текстів, і авторами, що мали можливість переробляти та використовувати їх на свій погляд» [30]. Стівен Коткін бачив завод у 1930-ті рр. «палацом праці», який повністю володів і розпоряджався життям робітника, але в «пізньорадянський» період ця система взаємовідносин змінюється. Так, місце роботи залишається ще сакральним, бо зайнятість в СРСР була обов'язковою та гарантованою, але спеціаліст вже не боїться змінюватись і змінювати місце роботи, бо ідеологія споживання диктує інші успішності, успішності матеріального. Маючи за плечима інтелектуальний і професійний капітал, інженер шукає кращих вигод і знаходить (наприклад, тільки в Краматорську на той час функціонувало 11 підприємств важкої промисловості, які постійно потребували кваліфікованих кадрів). До того ж, система державних соціальних благ була гарантована усім працівникам, незалежно від трудового внеску та кваліфікацій, які (не)давали надпланові показники, що неминуче призводило до зростання загальної професійної байдужості, поширення інертності та безвідповідальності. Втім, ця обставина не заперечувала наявності особистого ентузіазму. Але це вже були стратегії та практики повсякденного життя на заводі, через які робітники конструювали свої власні смисли виробничої культури.

Таким чином, у 1960–1970-ті рр. виробнича культура інженерно-технічних працівників машинобудування Донбасу відбувалась у досить суперечливих умовах. Спостерігаються позитивні зрушення в бік професійного зростання, що, безумовно, поліпшило стан організаційно-технічного керівництва галузю. Одночасно в умовах панування командно-адміністративної системи здійснюється поступова девальвація статусу інженерної праці, спостерігаються негативні зміни у виробничій культурі інженерів і техніків, зокрема у ставленні до праці, зростанні незадоволеності професією.

Результати дослідження дозволяють говорити про перспективу подальшого опрацювання зазначеної проблеми, наприклад, через вивчення статусних характеристик інженерно-технічних працівників крізь призму та впливовість буденного виробничого символізму як невід'ємної складової нормального повсякденного життя.

Abstract

The article examines the everyday industrial engineering workers in 1960–70h's. on materials engineering Donbass. The work is based on the analysis of archival documents stored in the funds Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine, Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, the State Archive of Donetsk region (first individual funds are materials engineering plants Donbass). The purpose of this article the review and analysis of changes in the industrial culture of engineering and technical personnel of engineering that took place in 1960–70-ies years. In this period there are positive developments towards professional growth of the engineering corps and the intensive application in the production of creative initiatives in the form of technical engineers inventions and innovations that will definitely improve the organizational and technical management industry. But in matters of industrial activity remained many problems, such as: the work of many engineers and technicians in the field of workers, disproportion between low-wage and high production responsibility, turnover graduates, poor living conditions, the administrative burden. The conclusion contradictory changes that occur in the production of specialists and their possible causes that led to the gradual devaluation of the status of the engineering work in the coming years.

Key words: *engineering, Donbass, engineering and technical employees, production culture.*

Аннотация

В статье исследуется трудовая повседневность инженерно-технических работников в 1960–1970-х гг. на материалах машиностроения Донбасса. Работа базируется на анализе архивных документов, хранящихся в фондах ЦГАВОВ Украины, ЦГАОО Украины, Государственного архива Донецкой области (прежде всего это материалы фондов отдельных машиностроительных заводов Донбасса). Целью этой статьи определено рассмотрение и анализ изменений в производственной культуре инженерно-технических работников машиностроения, которые происходили в 1960–1970-е гг. В указанный период наблюдаются положительные сдвиги в сторону профессионального роста инженерно-технического корпуса и интенсивного внедрения в производство творческих инициатив ИТР в виде технических нововведений, изобретений и рационализаторских предложений, что, безусловно, улучшило состояние организационно-технического руководства отраслью. Однако в вопросах трудовой деятельности оставалось множество проблем, такие как:

работа многих инженеров и техников на рабочих местах, диспропорция между низкой зарплатой и высоким уровнем производственной ответственности, текучесть дипломированных специалистов, неудовлетворительные жилищно-бытовые условия, административное давление. Делается вывод о противоречивости изменений, которые происходили в производственной культуре машиностроителей и их возможных причинах, которые привели к постепенной девальвации статуса инженерного труда в последующие годы.

Ключевые слова: *машиностроение, Донбасс, инженерно-технические работники, производственная культура.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буждежан А. В. Чорна металургія Донбасу у 50–80-і рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Буждежан. – Донецьк, 2008. – 19 с.

2. Михайлин В. Энгузиаст, сын героя: эволюция устойчивых конвенций в «оттепельном» плакате / Вадим Михайлин, Галина Беляева // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 3 (83). – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/3/m14.html>

3. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / за ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 339 с.

4. В поселке вечером... // Социалистический Донбасс. – 1970. – 14 октября.

5. Державний архів Донецької області (ДАДО). – Ф. Р-2673. – Оп. 2. – Спр. 944.

6. ДАДО. – Ф. Р-2673. – Оп. 2. – Спр. 1051.

7. ДАДО. – Ф. Р-2673. – Оп. 2. – Спр. 1195.

8. ДАДО. – Ф. Р-2673. – Оп. 2. – Спр. 1773.

9. ДАДО. – Ф. Р-3873. – Оп. 1. – Спр. 505.

10. ДАДО. – Ф. Р-3873. – Оп. 1. – Спр. 544.

11. ДАДО. – Ф. Р-3873. – Оп. 1. – Спр. 862.

12. ДАДО. – Ф. Р-4804. – Оп. 1. – Спр. 809.

13. ДАДО. – Ф. Р-4804. – Оп. 1. – Спр. 1612.

14. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 74.

15. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 113.

16. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 214.

17. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 327.

18. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 810.

19. ДАДО. – Ф. Р-5897. – Оп. 1. – Спр. 1008.

20. Інтерв'ю з Людмилою Олександрівною С., м. Красноармійськ, Донецька область. Запис: 09.07.2015 р.

21. Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років / Р. Любавський. – Харків: Раритети України, 2016. – 226 с.
22. Нагорская М. Н. Изменение состава линейного управленческого персонала в связи с развитием огструктур управления в машиностроении / М. Н. Нагорская // Совершенствование организационной структуры управления производством. Сб. статей. – Донецк: АН УССР, И-т эк-ки пр-сти, 1977. – 196 с.
23. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – URL: http://www.umk.virmk.ru/study/VMK/LITERA/Toffler_Tretiya_volna.pdf
24. Тяжельникова В. С. Отношение к труду в советский и постсоветский период / В. С. Тяжельникова. – URL: http://ecsocman.hse.ru/data/995/664/1219/004.TIAZHELx60NIKOVA_new.pdf
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 337. Міністерство економіки України 1921–1999. – Оп. 10. – Спр. 358.
26. ЦДАВО України. – Ф. Р-2605. – Оп. 8. – Спр. 3724.
27. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 896.
28. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 1817.
29. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 76. – Спр. 1824.
30. Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / А. Юрчак. – URL: <https://www.litres.ru/static/trials/09/60/40/09604025.a4.pdf>

References

1. Buzhdezhan, A. V. (2008). Chorna metalurhiia Donbasu u 50–80-i rr. KhKhst [*Steel of Donbass in 50–80-ies. XX century*]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy», Donetsk.
2. Mykhailyn, V., Beliaeva H. (2012). Entuzyast, sin heroia: evoliutsyia istorychivikh konventsyi v «ottepelnom» plakate [*Enthusiast, the son of the hero: the evolution of sustainable conventions in the "thaw" poster*]. Neprykosnovenniy zapas, 3(83). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/3/m14.html>
3. Vuhilnyi Donbas u druhiy polovyni XX stolittia / red. Z. H. Lykholobovoi (2001) [*Donbass coal in the second half of the XX century*]. Donetsk: DonNU.
4. V poselke vecherom... [*In the village in the evening ...*] – Sotsyalystycheskyi Donbass. – 1970. – 14 oktiabria.
5. Derzhavnyi arkhiv Donetskoi oblasti (DADO). F.R-2673. Op. 2. Spr. 944.
6. DADO. F.R-2673. Op. 2. Spr. 1051.
7. DADO. F.R-2673. Op. 2. Spr. 1195.

8. DADO. F.R-2673. Op. 2. Spr.1773.
9. DADO. F. R-3873. Op. 1. Spr.505.
10. DADO. F. R-3873. Op. 1. Spr. 544.
11. DADO. F. R-3873. Op. 1. Spr. 862.
12. DADO. F.R-4804. Op. 1. Spr. 809.
13. DADO. F.R-4804. Op. 1. Spr. 1612.
14. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 74.
15. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 113.
16. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 214.
17. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 327.
18. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 810.
19. DADO. F.R-5897. Op. 1. Spr. 1008.
20. Interviu z Liudmyloiu Oleksandrivnoiu S. [*Interview with Ludmila S.*], m. Krasnoarmiisk, Donetska oblast. Zapys: 09.07.2015.
21. Liubavskiy, R. (2016). Povsiakdenne zhyttia robotnykiv Kharkova v 1920-ti – na pochatku 1930-kh rokov [*The daily life of workers in Kharkiv in 1920 – early 1930*]. Kharkiv: Rarytety Ukrainy.
22. Nahorskaia, M. N. (1977). Yzmenenye sostava lyneinoho upravlencheskoho personala v svyazy s razvytyem ohstruktur upravleniya v mashynostroenny [*Change in the composition of the linear management personnel in connection with the development of management structure in engineering*]/ Sovershenstvovanye orhanyzatsyonnoi struktury upravleniya proyzvodstvom. Sb. statei. Donetsk: AN USSR.
23. Toffler, E. Tretia volna [*The Third Wave*] URL: http://www.umk.virmk.ru/study/VMK/LITERA/Toffler_Tretiya_volna.pdf
24. Tiazhelykova, V. S. Otnoshenye k trudu v sovetskyi y postsovetskyi pe-ryod [*Attitude to work in the Soviet and post-Soviet period*]. – URL: https://ecsocman.hse.ru/data/995/664/1219/004.TIAZHELx60NIKOVA_new.pdf
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TSDAVO Ukrainy). F.337. Op. 10. Spr. 358.
26. TSDAVO Ukrainy. F.R-2605. Op. 8. Spr. 3724.
27. TSDAVO Ukrainy. F. 1. Op. 25. Spr. 896.
28. TSDAVO Ukrainy. F. 1. Op. 76. Spr. 1817.
29. TSDAVO Ukrainy. F. 1. Op. 76. Spr. 1824.
30. Iurchak, A. Eto bilo navsehda, poka ne konchylos. Poslednee sovetskoe pokolenye [*It was forever, until it was over. The last Soviet generation*]. URL: <https://www.litres.ru/static/trials/09/60/40/09604025.a4.pdf>